

In the article the status and state of the grammatical norms the Ukrainian literary language in the speech activity of students of pedagogical educational establishments is analyzed. On the material questionnaires "weak" norms on the morphological and syntactical levels language hierarchy is showed.

Key words: the morphological norms, the syntactical norms, the level realization of the grammatical norm.

Л.М. Костенко

ПОЛІСЕМІЯ В ТЕРМІНОЛОГІЇ САДІВНИЦТВА

Наукові поняття часто виникають на основі загальнономовних значень, а система загальних значень збагачується науковими поняттями. Між термінами і нетермінами відбувається постійний взаємообмін: загальнономовна лексика термінологізується, а терміни, навпаки, можуть переходити до загальнономовної лексики.

Ключові слова: полісемія, моносемія, спеціалізованість, мовна нейтральність, метафоризація.

Справжні терміни повинні бути відмежовані від полісемії, від експресивності, а отже і від звичайних нетермінологічних слів, більшість з яких є багатозначними та експресивними [6, 116].

Так вважав О.О. Реформатський, це ж підкреслював Г.О. Винокур у відомій статті: "Термін – це слово з чітко визначеним значенням... Термін прагне до однозначності (моносемії)" [3, 30].

Але тут же вчений визнає, що такі ідеальні терміни важко ізолювати від мовної стихії. І однозначність, і спеціалізованість, і емоційна нейтральність термінів значною мірою відносні. Таким однозначним і нейтральним термін може бути лише в теорії; в живому ж функціонуванні термін то виявляє старі (етимологічні), то розвиває нові (емоційні) відтінки.

Терміносистемі садівництва властива нерегламентованість відповідності мовного знака і позначуваного, плану виразу і плану змісту. Така нерегламентованість є підставою для передачі безмежної кількості ситуацій за допомогою кінцевої кількості знаків. Ґрунт для одно- і багатозначних відповідників створює складний характер загальнономовної семантики, викликаний перехресними відношеннями між семантичними групами [9, 55]. Отже, підставою для розвитку полісемії є рухомість структури мовного знака, внаслідок чого він набуває нового змісту на основі схожості (метафора), часової і просторової суміжності (метонімія, синекдоха) з іншими поняттями.

У досліджуваній нами термінології не можна зберегти однозначність, бо садівництво як наукова галузь розвивається, з'являються нові поняття, які потребують словесного вираження, тобто вони відбиваються в мові, в тому числі і в полісемії слова. Виникнення полісемічності термінів зумовлене лінгвальними і позалінгвальними чинниками. Багатозначність термінів з'являється тому, що в системі біологічних понять створюються групи, тісно зв'язані між собою причиново-наслідковими та іншими відношеннями. Відображення цих причиново-наслідкових зв'язків потребує й відповідної постійної перебудови лексичного значення термінів, звідси і термінологічна полісемія, за якою завжди приховується зусилля людської думки в пошуках нових і нових засобів пізнання [1, 40].

Полісемія в термінології має свої особливості. Зокрема, для біологічної термінології малохарактерний внутрішньосистемний розвиток значень шляхом метафоричного переносу, тобто на основі схожості за формою, кольором та ін. Самі ж терміни, як окремі мовні знаки, можуть утворюватися на основі метафоричного перенесення значення загальнономовного слова, яке може членуватися на велику кількість складових частин [4, 66].

Наприклад:

Пазуха. 1. Простір між грудьми і одежею, яка до них прилягає. 2. Груді. 3. Проріха спереду в сорочці для зручності одягання через голову. 4. анат. Порожнина в деяких органах тіла. 5. бот. Заглибина між гілкою і стовбуром дерева, або між основою листа та стеблом (НТСУМ, т.3: 180).

Вічко. 1. Зменш. пестл. до око. 2. Невеличке віконце у чому-небудь для спостереження. 3. Кільце плетива у клітці, у в'язанні. 4. Отвір для бджіл у вулику. //Взагалі невеличкий отвір у чому-небудь. 5. Значок на картах, доміно тощо, який визначає їх вартість у грі. 6. Брунька, яку зрізують для щеплення (НТСУМ, т.1: 486).

Та є й інші погляди на визначення полісемії у термінології. Вважається, що полісемія – це факт одного поля, хоча всередині свого поля термін і прагне до однозначності. Терміни однакового

звучання, але різних полів – омоніми. Е.Гродзинський вважає, що багатозначні терміни знаходяться між однозначними і омонімічними [8, 44].

Є думка, що полісемія більш властива дієслову, а омонімія – іменнику, бо дієслово – більш абстрактна частина мови, яка поєднує різні дії і відношення [2, 39-41].

Іменники називають предмети, чітко відмежовані один від одного, але не на стільки різні, щоб мати різні назви.

Деякі дослідники пропонують розрізняти терміни і терміновані слова. Функціонально-стильова тенденція їх утворення полягає у систематичному доборі й термінуванні слів загальнолітературної мови, яка вимушена закріплювати нескінченну кількість новостворених наукових понять за існуючими мовними одиницями. Такі мовні одиниці, термінуючись, зазнають певної стилістичної, семантичної, лексико-граматичної трансформації. Насамперед відбувається звуження семантичного обсягу слова, звільнення від значень і понять, які воно репрезентувало в загальнолітературній мові, відозміна аж до виникнення нового значення. Таке семантичне обмеження називають "спеціалізацією слова". Воно необхідне для збереження точності й однозначності термінованої одиниці. Слово, яке прийшло із загальнолітературної мови, звільняється від епітетів образності, асоціативності, емоційно-експресивного забарвлення і набуває значення конкретної співвіднесеності, термінованої точності [10, 171-172].

Семантичні асоціації є важливим аспектом термінології. Саме порівняльні асоціації виникають у мисленні людини, яка аналізує явища, навколишні реалії та ін. Людині властиво порівнювати. Предмети, рослини, інші речі порівнювались насамперед із власним тілом. Такі порівняння стали джерелом утворення термінів, в тому числі і термінолексики садівництва. Наприклад:

Волосок. 1. Зменш. до волос. 2. Ниткоподібний відросток з клітин покриву (стебла, гілок, листя). 3. Тонка металева пружинка, що рухає механізм годинника. 4. Тонкий металевий дротик в електричній лампі, який унаслідок розжарення струмом дає світло (НТСУМ, т.1: 514)

Буває й так, що людину порівнюють з рослиною.

Коренастий. 1. Який має міцне, велике, розгалужене коріння (про дерево). 2. Який має невисокий зріст, але міцну будову; кремезний (про людину) (НТСУМ, т.2: 331).

Цвіт. 1. Квіти(пелюстки) на рослині в період цвітіння. 2. У розквіті фізичних і духовних сил (в цвіту). 3. Кращі люди якогось середовища (НТСУМ, т.4: 772).

На основі асоціацій існує полісемія, але термін існує поза емоційним планом. Тому образність може бути використана в термінологічній номінації для відтворення його відношення до інших термінів. Отже, те, що служить як правило для створення стилістичних фігур, у спеціальній номінації використовується для створення термінів [4, 110].

У терміносистемі садівництва поширеним явищем є перенесення значення на основі метонімії. Назва рослини та плоду: *абрикос, вишня, персик, слива, груша, черешня* та ін. До цього ряду прикладів не належить термін "*яблуня*". Яблуня – дерево, яблуко – плід.

Двозначність наведених термінів започаткована загальноновживаною лексикою. Двозначність термінів *бере, бергамот і ренклюд* також виникла внаслідок метонімії.

Бере. 1. Багаторічне садове дерево – груша. 2. Назва групи столових сортів груші з соковитим м'якушем (НТСУМ, т.1: 128).

Бергамот. 1. Сорт гібридного дерева – груші. 2. Назва групи столових сортів груші (НТСУМ, т.1: 127).

Ренклюд. 1. Група сортів сливи з круглими, звичайно жовтими або зеленими плодами. 2. Плід цього сорту (НТСУМ, т.3: 895).

Найбільш поширеним явищем у лексиці садівництва є полісемія, яка ґрунтується на схожості функцій та ознак. Як-от:

Ремонт. 1. виправлення пошкоджень, усунення дефектів, поломок, лагодження чогось. 2. Підсаджування молодих рослин замість загиблих. 3. Систематична заміна молодняком тварин, які вибувають з господарства. 4. Поповнення поголів'я коней (у війську дорев. армії). 5. розм. Відновлення лікуванням здоров'я людини (НТСУМ, т.3: 895).

Треба сказати, що для термінології садівництва є характерним вид полісемії, який виник на основі спільності ознак з термінами інших термінологічних систем:

Реплантація. 1. Зворотна пересадка органа або тканини в організм. 2. Повторна посадка рослин (НТСУМ, т.3: 897).

Плідник. 1. Жіночий орган розмноження у квіткових рослин, розміщених у центрі квітки. 2. Самець, від якого народжується потомство (НТСУМ, т.3: 434).

Маточник. 1. Велика комірка у вулику для виведення бджолої матки. 2. Пристосування, яким ловлять бджолину матку під час роїння та підсаджують її в безматочний рій. 3. Приміщення, де тримають маток домашніх тварин. 4. Рослина, що використовується для вирощування нових рослин. 5. Те саме, що шкілька саджанців (НТСУМ, т.2: 590).

Відросток. 1. Пагін, що росте від гілки, стовбура, кореня або стебла рослини. 2. Частина чого-небудь, яка відгалужується, відходить убік. 3. анат. Відгалуження якогось органу в організмі. (Відростки шийних хребців) (НТСУМ, т.1: 447).

Досить поширеним явищем є полісемія в самому термінологічному полі садівництва. Ряд цікавих прикладів є тому підтвердженням:

Сортимент. 1. Сукупність сортів і видів однорідних з господарського погляду рослин, вирощуваних у певному районі. 2. Різновид лісоматеріалів, порід дерева певного розміру, форми та ін. (НТСУМ, т.4: 304).

Кореневище. 1. Підземне стебло багаторічних трав'янистих рослин, із недорозвиненим листям. 2. Головний корінь дерева, що є продовженням стовбура (НТСУМ, т.2: 331).

Зав'язь. 1. Нижня здута частина маточки у квітці, в якій після запилення насінних зачатків утворюється плід. 2. Маленькі недостиглі плоди (НТСУМ, т.2: 51).

Паросток. 1. Молоде стебло рослини. 2. Ознака, перші прояви того, що починає розвиватись; зародок (НТСУМ, т.3: 212).

Щена. 1. Прищеплене фруктове дерево. 2. Живець для щеплення (НТСУМ, т.4: 917).

Вважається, що полісемія в галузі термінології – явище небажане. Наявність ряду паралельних значень робить термін якоюсь мірою двозначним, впливає на вибір при вживанні й може спричинити помилкове його вживання. Та це легко усувається контекстом, який допомагає уникнути двозначного тлумачення: *елітний саджанець, елітне господарство; зеленець – зелений, нестиглий плід і зеленець – паросток рослини;*

Для термінології садівництва є характерним вживання багатозначного слова у складі терміносполучення, що значно полегшує його розуміння і робить термін мотивованим: *плодові сумки, шкілька саджанців, порожнина кісточки, ремонт насаджень, метод ментора.*

Коли слово стає терміном, то його значення спеціалізується і обмежується. Створюється нове значення слова, а звідси і нові сполучення і нові однокореневі утворення.

Пасинок. 1. Нерідний син одного із подружжя, який доводиться рідним другому (пасерб, пасербок). 2. Бічний пагін рослин (пасиння) (НТСУМ, т.3: 217)

Кожне із значень має свої синоніми 1- пасерб, пасербок; 2- пасиння.

Основа терміна *пасинок* є твірною для нового терміна – *пасинкувати* (видаляти бічні пагони).

Живець. 1. Принада у вигляді дрібної живої риби, яку використовують для ловлі хижих риб. 2. Корінці, паростки чи бокові гілки, з яких вирощують нові рослини (НТСУМ, т.2: 22).

Друге значення терміна породжує новий термін – *живцювати* (вирощувати рослини за допомогою відокремлених від материнської рослини частин – живців).

Отже, творення похідних термінів може служити засобом розмежування термінів різних термінологічних систем або термінів загальнонавчальної лексики.

Засобом розрізнення значень терміна можуть бути і морфологічні ознаки.

Ренклод. 1. Група сортів сливи з круглими, звичайно жовтими або зеленими плодами. (У родовому відмінку закінчення – у). 2. Плід цього сорту (у родовому відмінку закінчення – а) (НТСУМ, т.3: 895).

Відводок. 1. Штучно створений рій шляхом виділення в окремий вулик частини бджіл із молодою маткою. (Родовий відмінок – закінчення – у). 2. Те саме, що *відсадок* (Родовий відмінок – закінчення – а) (НТСУМ, т.1: 403).

Відсадок – частина куща, кореневища і т. ін., відокремлена для самостійного проростання.

Різні значення слова утворюють різні терміносполучення.

Апробація. 1. книжн. Офіційне схвалення, затвердження чого-небудь після перевірки, випробування. 2. сад. Визначення сортових якостей (НТСУМ, т.1: 52).

Апробувати – в першому значенні – давати апробацію; в другому значенні – робити апробацію.

Оскільки термін пов'язаний не з контекстом, а з термінологічним полем, яке й заміняє йому контекст, то однозначність терміни отримують не через умови контексту, а через приналежність до даної термінології. Виходячи з цього, наведені нами приклади (*маточник у бджолярстві та садівництві; відросток у медицині та садівництві; реплантація у медицині та садівництві*) слід вважати термінологічними омонімами.

Якщо ми говоримо про багатозначність у термінології садівництва, то перш за все спираємось на приклади двозначності або багатозначності всередині термінологічної системи садівництва. Як-от: *Паросток*. 1. Молоде стебло рослини. 2. Ознака, перші прояви того, що починає розвиватись; зародок. Або :

Парость. 1. Те саме, що паросток(1). 2. Окреме відгалуження, частина чого-небудь (НТСУМ, т.3: 212).

Тут наявна двозначність, та коли розглянемо третє значення слова (3. Лінія спорідненості у родоводі кого-небудь, чого-небудь), то повинні визнати омонімію відносно двох перших значень.

Ми вважаємо, що треба враховувати семантичні особливості лексики садівництва, її мотивованість і вторинність походження. Хоч різні значення слова представляють терміни різних полів, та їх прозорість, виразність і навіть образність не дають підстав говорити про омонімію.

Як приклад візьмемо слово *омолоджувати* – 1. Робити молодим, молодшим; відмолоджувати, змолоджувати; 2. біол. Повертати ознаки молодості постарілому організмові, посилюючи діяльність залоз внутрішньої секреції. 3. сад. Обрізувати гілки старих дерев або стебла кущів для посилення росту молодих пагонів або для щеплення до таких рослин кращих сортів (НТСУМ, т.3: 104).

Не завжди виникнення нового значення є наслідком переносного вживання слова. Існує чимало однозвучних різносемантичних слів, які виникли внаслідок паралельного утворення слів від однієї твірної основи за допомогою омонімічних або полісемантичних афіксів: *молодняк* – молоді тварини і молоді дерева, пагони. Л.О. Симоненко доводить, що полісемічний термін здатний мати одночасно кілька значень, тобто означати різні класи предметів, явищ [4, 6].

Треба зважати і на те, що термінологія садівництва є складовою ботанічної термінології, яка в свою чергу входить до термінологічної системи біологічних наук. Тому не варто наявність спільних термінів розглядати як омонімію. Новий тлумачний словник української мови подає їх як багатозначні (НТСУМ, 2001).

Поліембріонія 1. Розвиток з однієї яйцеклітини кількох зародків (у тварин і людей). 2. Розвиток в одній насініні кількох зародків у рослин (НТСУМ, т.3: 540).

М'якоть (м'якуш) 1. М'яка частина тіла тварини, людини. 2. Підшкірна частина плодів, ягід (НТСУМ, т.2: 708).

У розвитку термінологічної семантики в біологічній лексиці метафора і метонімія, як видно, є тими лексико-семантичними процесами, які закладають фундамент для розвитку ще одного семантичного процесу – омонімії. Поява метафоричних та метонімічних значень, притаманних одному термінові, з одного боку, свідчить про дальше зміцнення системних зв'язків між окремими термінами, а з другого – веде до збагачення, а отже, й до появи нових лексичних одиниць [7, 29].

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Абаев В.И. О подаче омонимов в словаре //Вопросы языкознания. -1957. - №3. – С.40.
- 2.Брагина А.А. Значение и оттенки значения в термине //Термин и культура речи. М.: Наука, 1981. - С. 47-57.
- 3.Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии //Труды МИФЛИ. Сборник статей по языкознанию. – М., 1939. Т.5. – С. 26-30.
- 4.Історія, стан і перспективи розвитку української термінології. За ред. Симоненко Л.О. К.: НМК ВО, 1992.- 128с.
- 5.Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. - М.: Наука, 1986. - С. 110-123.
- 6 Реформатский А.А. Введение в языковедение. - М.: Наука, 1998. - 542с.
- 7.Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології. К.: Наукова думка, 1991.-152с.
- 8.Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. М.: Наука, 1989. - 243с.
- 9.Толикина Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. - С. 54-57.
- 10.Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. 4/ Відп. Ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2001. - 368с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

НТСУМ: Новий тлумачний словник української мови, - К.: Аконті, 2000. т.1-4.

Scientific concepts appear on the base of common language meanings and the system of common meanings is being enriching by scientific notions. Constant mutual exchange is taking place between terms and non – terms: common language lexical items become terms and on the contrary, terms may pass into common language lexical items.

Key words: polysemy, monosemy, specialization, language neutrality, figurativeness.

Ж.В. Красножан

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА АМПЕЛОГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті на прикладах виноградарської лексики зроблена спроба проілюструвати семантичну структуру термінів української мови, визначити генетичну спорідненість їх із загальноживаними словами.

Ключові слова: семантичне поле, сема, семема, вино, пагін, стебло, ампелографія.

Організованість і впорядкованість лексичного складу мови досягається шляхом граматичного, словотвірного і стилістичного розщеплення його. Це дозволяє розглядати системні відношення в лексиці на рівні слова, з'ясовуючи семантичну структуру його на рівні словникового запасу, виявляючи стосунки між різними лексико-семантичними групами слів. В основі цього аналізу лежить установлення зв'язку між предметами і явищами об'єктивної дійсності.

Мета статті – на основі виявлення системи усіх диференційних рис і лексичних значень виноградарських професійних назв проілюструвати семантичну структуру термінів, розмежувавши поняття термін і професіоналізм.

«Народ – творець мови – у процесі всебічного пізнання явищ, процесів і предметів об'єктивної дійсності дає їм найменування. Від мовця, від гри його фантазії і уяви залежить, яку саме зовнішню ознаку він вкладає у внутрішню мотивацію назви» [1, 11].

Виноград – дуже давня рослина. Ягоди дикого винограду споживали ще в кам'яному віці. У IX – VI віках до нашої ери у рабовласницькій державі Урарту виноградарство було не тільки відоме, але й достатньо розвинуте. Ще з VII – II в. до н.е. виноград розводили на берегах Чорного моря, у пониззі Дніпра, Дністра та Бугу, на Кримському півострові стародавні греки-колоністи. Пізніше його почали розводити і східні слов'яни.

Виноградна лоза на грецькій мові «ампелос». Слово **ампелос** увійшло до складу нової назви – **ампелографія** – наука про сорти та види винограду.

Мікросистема виноградарської лексики складається в основному з ботанічних термінів і доповнюється спеціальними професійними назвами. Реально мотивуючі ознаки – позамовна основа номінації – у виноградарській лексиці виникли внаслідок спостережень людини за особливостями розвитку виноградного куща, його будовою, формою грон, кольором та смаком ягід тощо. Внаслідок таких спостережень і виділення найяскравіших ознак рослини та її плодів формується лексика українських виноградарів, для якої характерні назви з прозорою внутрішньою формою та експресивною забарвленістю: *холостяк* – неплодоносний пагін, *гненник* – молодий пагін виноградної лози, *Білан*, *Янтарний*, *Бризгун* – сорти винограду.

Аналіз ампелографічних назв з точки зору мотивуючої ознаки дозволяє виділити такі семантичні групи найменувань:

1. Назви, що відображають характерні ознаки ягід:

а) за кольором: *Жовтець*, *Білан*, *Плавай* (від румунського *plăvaie* - білявий);

б) за формою і розміром ягід: *Білий довгий*, *Дамські пальчики*;

в) за смаком і запахом ягід: *Берізка душиста*, *Мускат* (має специфічний мускусний запах),

Кокур білий (від турецького *kokulu* – «ароматний»);

г) за подібністю з іншими предметами: *Сливовий*, *Вишневий*.

2. Назви, що передають характерні особливості грон, листя: *Розтрепа*, *Битий простий*,

Широколистий, *Листовий*.

2. Назви, що характеризують пагони: *Берізка – лоза довга, пряма, тягнеться вгору*,

Ркацители (грузинське «чубук червоний»).

4. Назви, мотивовані агрономічними ознаками: *Золотий ранній*, *Одеський стійкий*, *Шасла*

зимушна, *Мускат чорний ранній*.